

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija
UDK 19 HEGEL

Vittorio Hösle:

*Hegelov Sistem. Svezak II: Filozofija prirode i duha*Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1988.
/Hegels System. Band 2: Philosophie der Natur und des Geistes, Hamburg 1988, S. 276-675/.

Kao što sam istakao u prikazu prvog sveska ovoga izrazito vrijednog i mislima vrlo bogatoga filozofskoga djela, koje čitatelja obogaćuje ne samo novom interpretacijom Hegelove filozofije nego ga podstiče i na sustavno filozofiranje općenito, Hösleov *Hegelov sistem* predstavlja vrhunski pokušaj da se Hegelova filozofija kao najbolja brana kako protiv modernog pozitivizma i socijalizma, tako i protiv postmodernog iracionalizma osuvremeni i učini plodnom za vlastito povijesno razumijevanje svijeta i čovjeka (usp. *Politička misao*, Zagreb 1989, 1, 177-178). Dok je u prvom svesku prikazao Hegelovu »ideju sistema i njezine historijske prethodnike«, te načelno izložio »odnos logike i realne filozofije« i raspravio sistematiku *Znanosti logike*, u drugom svesku Hösle tematizira dijelove Hegelove realne filozofije prirode i duha. Pritom on kratko prikazuje filozofiju prirode (277-337) i detaljno analizira filozofiju duha (338-667), i to posebno filozofiju subjektivnog i objektivnog duha, a od likova apsolutnog duha samo umjetnost i filozofiju religije, jer je filozofiju filozofije izložio u ostalim svojim radovima.

Ako je logika kao prvi dio Hegelova sistema znanost ideje o sebi i za sebe, a filozofija prirode kao drugi dio očitovanje ideje u svojoj drugotnosti i filozofije duha kao treći dio povratak ideje sebi kroz zbiljnost duha, bilo bi logično očekivati ne samo sustavnu povezanost nego, u smislu tradicionalnog tumačenja Hegelova sistema kao idealizma

subjektivnosti, i identitet logike i realne filozofije. Nasuprot tome Hösleova istraživanja pokazuju da se realno-filozofske kategorije ne daju reducirati na logičke kategorije. Iako Hösle zna da Hegelova filozofija svoj rang zahvaljuje povezanosti temeljne logičke strukture kao teoretske strukture utemeljenja i realnih sfera kao životnih pitanja filozofije, »odlučni rezultat« svojih istraživanja Hegela on vidi u tome »što je veza između principa i principijata, logike i realne filozofije kod Hegela manje bliska nego što bi se moglo slutiti na prvi pogled« 664. Kao što se dioba realne filozofije ne može izvoditi prema diobi logike na objektivnu i subjektivnu, pa da filozofija prirode odgovara objektivnoj a filozofija duha subjektivnoj logici, tako općenito realna filozofija nije potpuno »pokrivena« pomoću logike, jer »objektivni i apsolutni duh s kategorijama intersubjektivnosti otvara realnofilozofsku sferu koja više nije principirana pomoću logike; da bi postojala potpuna primjerenost logike i realne filozofije, realna bi filozofija morala završavati sa subjektivnim duhom. Sada je međutim očito da Hegel na osnovi objektivno-idealističkog uvjerenja mora polaziti od takve potpune primjerenosti; otuda se čini da je prava inkonzistentija u divergenciji logike i realne filozofije — inkonzistentija koja, dakako, ukazuje na nepotpunost logike« 664. S obzirom na odlučujuće filozofsko pitanje o subjektivnosti i intersubjektivnosti, Hösle u drugom svesku ponavlja stav iz prvog sveska »da najviše određenje logike valja shvatiti ne kao apsolutnu subjektivnost, nego kao apsolutnu intersubjektivnost«. (XI). U skladu s tim i u knjizi najviše prostora daje filozofiji objektivnog duha i intersubjektivnosti, dok se u filozofiji prirode ograničava na »mehanicu« i »organiku«.

Pridružujući se najnovijim istraživanjima Hegelove filozofije prirode D. Wandschneidera, M.J. Petrya, M. Giesa i W. Neusera, Hösle ističe da je »Hegel bio posljednji mislilac koji je imao pregled nad svim pojedinačnim znanostima svoga doba — pa također i upravo nad prirodnim znanostima« (279). Dakako, Hösleu je poznato da Hegel u svojoj

»filozofiji prirode« činio i brojne greške, i to ne, kao što se obično misli, zbog toga što se oslanjao na ideje svoje idealističke filozofije, nego većinom zbog toga »jer se previše oslanjao na rezultate prirodnih znanosti svoga doba koji su kasnije bili revidirani« (279). Pritom se postavlja načelno pitanje o tome može li Hegelova filozofija prirode pomoći ne samo u razumijevanju pojedinih filozofskih problema, koje »nacuje suvremena prirodna znanost«, nego i njihovu »sastavnom vrednovanju« (280). Da bi se odgovorilo na to pitanje valja, prema Hölsleu, »istražiti da li Hegelov teoretski stav kao takav uzmaže utemeljiti smisaonu aktualnu filozofiju prirode, koja bi mogla kritički nastaviti na drugi dio Hegelove *Enciklopedije*, slično kao što moderna filozofija prava to može činiti spram *Osnovnih crta*« (283). Među ranije spomenutim istraživačima Hölsle posebno ističe radove Wandschneidera i Giesa, a odgovor na spomenuto pitanje ponajprije traži u »formalnoj strukturi moderne znanosti«, te zaključuje da »danas postignuto stanje znanosti pruža ideji objektivno-idealističke filozofije prirode daleko povoljniju polaznu osnovu nego prirodna znanost u vrijeme Hegela« (283). Kao potvrdu svoga shvaćanja on navodi uspjehe teoretske fizike, koja je objasnila mnoge faktičnosti, i specijalnu teoriju relativnosti koja svojim »misaonim eksperimentima« pripada već filozofiji: »U našem stoljeću otvoren je pojedinačnoznanstveni pristup temeljnim pojmovima i problemima tradicionalne filozofije prirode — kao što su prostor, vrijeme, materija, energija, uzajamno djelovanje — koji pristup može pružiti solidnu osnovu filozofskoj refleksiji. Istodobno je, međutim, jasno da pojedinačne znanosti ne mogu filozofiju učiniti suvišnom: kolikogod se teoretski deducira — aksiomatski oblik pojedinačne znanosti postavlja njoj nesavladivu granicu koja u okviru nje same sprečava posljednje objašnjenje i utemeljenje njezinih principa i čini potrebnim principsko-teoretski početak« (283). Taj »teoretski početak« iz principa jest legitimno filozofsko pitanje o biti pojava prirode na koje ni u doba razvijene prirodne znanosti ne može odgovoriti nikakva pojedinačna znanost.

Na to je važno ukazati i zato što Hölsle ističe da je moderna prirodna znanost ne sa-

mo formalno nego i »materijalno« postigla nivo koji je u međuvremenu, »sasvim drugačije nego u Hegelovo doba«, u stanju da u grubim strukturama rekonstruira objektivno-idealističku koncepciju 'jedinstva prirode' i na pojedinačnoznanstvenoj razini. Tako se prvi put u povijesti čovječanstva«, nastavlja Hölsle, »počelo pojedinačno-znanstveno osiguravati koncepciju beziznimne evolucije od 'pratrijeska' do duha, od prvih vodikovih atoma do života i svijesti, te se upravo u drugoj polovici 20. stoljeća počela rješavati zagonetka života. A Hegelova filozofija prirode nastoji točno to — da'razvitak' (koji kod njega dakako ima pojmovni karakter) prirode od neodređenosti prostora do života i duha shvatiti kao jedinstveni proces« (284).

U detaljnu analizu Hölsleove interpretacije Hegelove filozofije prirode od nauke o prostoru i vremenu preko problema matematike, kemije i života do biljnog i životinjskog organizma (lika, asimilacije, seksualnosti i smrti), ovdje ne možemo ulaziti, iako su na vrlo impresivan način kratko prikazani kako nedostaci, tako i trajne zasade i zanimljivi nagovještaji Hegelove filozofije prirode i njezine suvremene rekonstrukcije. Dakako, rekonstrukcija toga dijela Hegelove realne filozofije počiva na stavu identiteta »subjektivnosti« i »objektivnosti«. Filozofija prirode tu slijedi logiku kao mišljenje svijeta prije stvaranja konačnog svijeta, kako je govorio Hegel. Međutim, ni filozofija prirode, prema Hegelu, nije puko deduciranje i izvođenje iz općenitoga, nego iz mišljenja konkretnih stvari o kojima je riječ. Stoga logičke kategorije, koje imaju svoju logičku valjanost same po sebi, dobivaju svoje značenje iz prostorno-vremenskog realiteta kao iskustvenog horizonta svijeta života koji načelno ne dopušta apsolutiranje nijedne pojedinačne kategorije, tako da se realna filozofija upravo kao realna razumije u svojem pojmovnom singularu tek kao svojevrsna filozofija prirode i svojevrsna filozofija duha.

Analiza filozofije duha počinje filozofijom subjektivnog duha kao posredujućeg dijela između prirode i objektivnog duha. Posebno poglavlje Hölsle posvećuje diobi filozofije subjektivnog duha i njezinu zanemarivanju kako u Hegelovu djelu, tako i u sekundarnoj literaturi, jer on nju ne želi prikazati samo

kao prvi dio filozofije duha nego, štoviše, pomoću nje želi uvesti u »filozofiju duha uopće« (339). Problematika filozofije subjektivnog duha značajna je, naime, stoga što bez razumijevanja razvitka od »prirode do slobode« kao razvitka prvog dijela subjektivnog duha, što ga Hegel naziva »antropologijom«, nije moguće razumijeti problematiku svijesti i samosvijesti, pa ni intersubjektivnosti kao međusobnog priznavanja samosvijesti.

Izraz »antropologija« sugerira kao da je u tom dijelu subjektivnog duha kod Hegela riječ o određenju čovjeka i njegovu razlikovanju od životinje. Međutim, neka specifična određenja čovjeka kao uspravni hod, ruke, smijeh, plač i govor, što ih je spoznala već antička antropologija, Hegel navodi tek na kraju toga dijela subjektivnog duha, kojemu je cilj oslobađanje »duše od njezine neposredne uronjenosti u prirodu«. Dakako to osamostaljuje »jastva« od njegove okoline i razvitak antropoloških određenja ne odvijaju se kao »puko udaljšavanje od prirode«, jer postajanje duše za sebe u osjećanju i čuvstvu ima kao posljedicu reobjektiviranje duše u tijelo (Leib) kao duši svojstvenu prirodu. U Hölsleovoj interpretaciji već Hegel, dakle, razlikuje ljudsko oduhovljeno tijelo (Leib) od pukog prirodnog tijela (Körper). To je razlikovanje posebno razvila suvremena fenomenologija, a Hölsle ga koristi za razumijevanje intersubjektivnosti. Poput Hegelova razlikovanja prve i druge prirode, Hölsle razlikuje »prvu intersubjektivnost«, koja još prethodi samosvijestavanju subjektivnog duha, od 'druge' intersubjektivnosti koja je svjesno postavljena kao takva« (355). Reobjektiviranje duše počinje već navikavanjem kao »utiskivanjem« osjećaja i čuvstva u tijelo. Doduše, to reobjektiviranje znači neslobodu i »utapanje« u prirodu, jer tek se »zbijska duša«, koja se u svojem tijelu odnosi na samu sebe, oslobađa puke tjelesnosti i uronjenosti u prirodu: »U suprotnosti prema životinji koja slijedi samo svoj instinkt čovjek oblikuje svoje tijelo tek primjereno svojim duhovnim potrebama; npr. on mora učiti da piše. Time što se on navikava na to, djelatnost postaje dakako nečim mehaničkim, za što više nije potrebna naročita koncentracija. Objektiviranjem duše u njezinu tijelu duša je najviše

obistinila svoj idealitet — njezina prirodnost nije više kao na početku 'antropologije', puko dana prirodnost, nego prirodnost koja je sama sobom postavljena kao njezina prirodnost. Upravo tim jedinstvom, koje je od nje postavljeno s njezinim tijelom, ona postaje čista i apstraktna zasebnost (bitak za sebe) — ja« (365).

Problematikom »jastva« počinje fenomenologija kao drugi dio subjektivnog duha. Na tom stupnju duša u sebi reflektira sebe i svoj predmet koji je o sebi uvijek već s njom identičan i koji ona izričito spoznaje kao takav predmet. Svijest koja se i sama mijenja sa svojim predmetom, bilo da je taj predmet priroda bilo neki drugi subjekt, vodi od osjetilne svijesti, zamjedbe i razuma do samosvijesti. Problematiku samosvijesti Hölsle povezuje s problematikom priznanja (Anerkennung) i na primjeru *Fenomenologije duha* iz 1807. iscrpno je prikazuje kao problematiku intersubjektivnosti.

Tu se odmah postavlja pitanje o odnosu »fenomenologije« u *Enciklopediji filozofskih znanosti* i jenske *Fenomenologije duha*, te o mjestu posljednje u Hegelovu filozofskom razvitku i sistemu općenito. Nasuprot proširenom shvaćanju da *Fenomenologija duha* predstavlja »dio sistema«, Hölsle smatra da nju valja tumačiti »samo kao propedeutiku« a nipošto »kao dio sistema« (357). Dakako, ono što je u njoj uvodno propedeutski raspravljeno »mora se još jednom razviti na osnovi *Logike*« i uvrstiti u drugi dio filozofije subjektivnog duha.

Prihvaćajući Siepovu interpretaciju općenitog priznanja kao »kretanja« u kojemu su među sobom nužno povezani »nalaženje sebe u drugom i distanciranje sebe od drugog« (kod Hölslea, 373), Hölsle utemeljuje svoje izlaganje filozofije intersubjektivnosti kao priznanja samosvijesti upravo na Hege-lovoj misli iz *Fenomenologije duha* da »samosvijest postiže svoje zadovoljenje samo u nekoj drugoj samosvijesti«. Štoviše: »Samosvijest postoji za samosvijest« (kod Hölslea, 381). Time je postignuta ne samo osnova intersubjektivnosti, nego i sfera praktične filozofije odnosno objektivnog duha. Stoga se Hölsle s pravom čudi što nakon eksplicacije općenite samosvijesti u enciklopedijskoj fe-

nomenologiji nije odmah uslijedio objektivni duh, jer »nijedna kategorija u daljnjem razvitku ne dolazi tako blizu Hegelovu pojmu običajnosti kao općenita samosvijest« (386). Otuda se čini da bi bilo smislenije da se ono što je Hegel raspravio u poglavlju o samosvijesti uvrsti na kraj filozofije subjektivnog duha, jer njegove analize o samosvijesti pokazuju sličnost sa socijalnom psihologijom.

Zanimljiva je Hösleova konstatacija da ni tzv. praktični duh u filozofiji subjektivnog duha »nema ničeg zajedničkog ne samo s praksom« kao »intersubjektivnom interakcijom, nego čak ni s poiezisom« 388. Na razini filozofije subjektivnog duha Hegel ne samo da ne pravi razliku između poiezisa i praksisa, nego uopće nema »jasan pojam poiezisa« (394), jer umjesto da pod tim podrazumijeva »kategorije racionalne poiezisa«, on u poglavlju o tzv. »praktičnom duhu« izvodi »kategorije iracionalnoga čuvstvenog i nagnoskog života, koje bi zapravo svoje mjesto trebale imati u prvom dijelu filozofije subjektivnog duha« (395). Općenito nezadovoljan Hegelovom diobom subjektivnog duha u *Enciklopediji filozofskih znanosti* na antropologiju, fenomenologiju i psihologiju, Hösle daje vlastiti prijedlog diobe subjektivnog duha na: »1. dušu (neposredno jedinstvo s prirodom), 2. teoretski i poetički duh (odvajanje subjekta i objekta) i 3. socijalni duh (posredovano jedinstvo subjekta i subjekta)« (411). Slabost Hegelove diobe dolazi do izražaja i u tome što čovjekovoj poetičkoj djelatnosti nije posvetio posebno poglavlje, nego je tematizira »samo unutar poglavlja o priznajućoj samosvijesti...kao rad sluge« (387). Otuda su u *Enciklopediji* prihvaćeni ne samo poetičko-tehnički nego i estetski momenti čovjekove djelatnosti, dok se »značajne Hegelove primjedbe o radu nalaze u filozofiji objektivnog duha u poglavlju o sistemu potreba« (388).

Svakako je zanimljiva Hegelova izjava da je cilj subjektivnog duha objektivni duh, jer ovaj spoznaje da je subjektivnost istodobno i objektivna: objektivni se duh »ne shvaća samo u sebi kao ideja, nego sebe ispostavlja kao svijet slobode koji je izvanjski prisutan« (kod Höslea, 394). Međutim, već u zadovoljavanju nagona u sferi subjektivnog duha čovjek ozbiljuje slobodu, iako je u nagonu

čovjek sadržajno »zapleten u prirodno i posebno, te je otuda neslobodan«. Sam Hegel pak ističe: »Mnoštvo nagona omogućuje da duh, sada kao mišljenje, može među njima da bira: on nije više neposredno identičan s njima, nego spram njih ima mogućnost *refleksije*. Time je u proizvodnji postignut daljnji stupanj slobode: mišljenje je postalo za sebe, jer ono ima mogućnost odluke; ono može različite nagone međusobno kompenzirati, odustati od njihova zadovoljenja itd.« (kod Höslea, 411.). Tako se već u sferi subjektivnog duha pokazala konstitutivna uloga mišljenja i refleksije kako u zadovoljavanju vlastitih nagona, tako i u uzajamnome intersubjektivnom priznavanju subjekata.

Stajalište intersubjektivnosti je značajno, jer omogućuje da se pomoću refleksivnosti utemeljenja dospije do institucija zajedničkog života i da se na taj način u razumijevanju problematike objektivnog duha izbjegne kako teoretizam subjektivnosti, tako i tehnicizam objektivnosti. Nasuprot shvaćanju da Hegelova filozofija objektivnog duha ostaje »u okviru filozofije subjekta i da otuda zapada u aporije«, Hösle nastoji pokazati da se »u unutrašnjem strukturiranju objektivnog duha najavljuje prevladavanje puke filozofije subjekta«. Dakako, to prevladavanje, nastavlja Hösle, ostaje parcijalno, prvo jer je ono logički samo nedovoljno utemeljeno i drugo jer se ono ponovno opoziva u filozofiji apsolutnog duha« (462). Stoga je važno uočiti tu svojevrsnost objektivnog duha kao svojevrsne Hegelove praktične filozofije koja izbjegava kako objektivizam, tako i subjektivizam apsolutnog duha.

U prilog takvom razumijevanju filozofije objektivnog duha Hösle navodi poznatu rečenicu iz prvog paragrafa *Osnovnih crta filozofije prava* prema kojoj »filozofska pravna znanost za svoj predmet ima *ideju prava*, pojam prava i njegovo ozbiljenje«. U skladu s drugim naslovom toga djela »Prirodno pravo i znanost o državi u osnovi« Hösle interpretira pojam prava nasuprot apstraktnome prirodnom pravu i subjektivnosti logičke ideje prava, jer u filozofiji prava »nije riječ samo o pojmu prava nego i o njegovu realiziranju; Hegel time misli institucije običajnosti, naročito državu«, jer »za Hegela su — kao već i za Fichtea — država i pravo komplemen-

tarni pojmovi: pravo je zbiljsko samo u državi, a država može postojati samo ako su njezine institucije primjerene pojmu prava. Svakako je jasno da Hegel državu nadređuje pukom pravu — realna zbiljnost prava stoji više nego njegova puka unutrašnjost« (463). U tom smislu institucije se ne mogu staviti na unutrašnjost, jer su one načelno »više nego intersubjektivne relacije« (475), ali da bi se razumjele u vlastitoj zakonitosti, mora se pokazati njihova utemeljenost u intersubjektivnosti. U vezi s tim Hölsle s pravom ističe da običajnost kod Hegela mora u sebe preuzeti Kantovu poziciju »refleksivne moralnosti« i time izbjeći pad u »arhaičnu običajnost« (475), jer samo tada običajnost znači više nego moralnost. Hölsle načelno razlikuje dva pojma običajnosti: 1. »običajnost predrefleksivne arhaične kulture« u kojoj zakoni neposredno važe i pojedinac im se pokorava bez refleksije i 2. »običajnost intersubjektivnosti koja sebe zna i koja sebe iz slobode institucionalno povezuje« (476). Jasno je da sustavno u filozofiji prava mjesto ima »samo drugi pojam običajnosti«, kao što je historijski ona posredovana razvitkom od običajnosti grčkog svijeta preko pravnog stanja rimskog svijeta, kršćanstva i novoga vijeka. Hölsle posebno ističe ulogu Kantove filozofije morala, jer je »refleksija moralnosti nešto više« nego arhaična običajnost i puka naviknutost. Otuda se u konkretnim izvođenjima uvijek mora vidjeti u kojemu smislu običajnost preuzima u sebe moralnost, što se kod Hegela uvijek ne vidi kao, primjerice »na početku poglavlja o običajnosti« gdje su »autoritet, vjera, povjerenje, običajnost, naviknutost odlučujuće kategorije« (476). U analizu filozofije objektivnog duha ovdje nije moguće ulaziti, pa ni u ulogu posredovanja moralnosti između apstraktnog prava i običajnosti.

U skladu s Hegelovom temeljnom mišlju da je zbiljnost prava i, uopće, da je »ozbiljenje uma nešto više nego njegovo puko pounutrenje«, država je nadređena ne samo pravu i moralu u sfeobjektivnog duha, nego i religioznom vjerovanju i pojmovnom promatranju apsolutnog duha. Iako se to, kao ni izigravanje države i filozofije protiv religije u okviru Hegelova sistema »ne može ni najmanje utemeljiti« (440), Hölsle navodi mjesta prema kojima je država ne samo iznad

religije nego i filozofije: »U Predavanjima o povijesti filozofije ona (država) je jednom pak stavljena čak iznad filozofije« (440). Dakako, Hegel zna i ističe da država može preuzeti to mjesto i ulogu samo ako »je princip slobode prodro u svjetovnost« i ako je filozofija ozbiljena, jer »time što je svjetovnost tako izgrađena prema pojmu, umu, istini, prema samoj vječnoj istini, on (princip slobode) je konkretno postao sloboda, umna volja« (kod Hölslea, 440). Novovjekovni razvitak ukinuo je neprijateljsko suprotstavljanje crkve i države, a svojim oblikovanjem objektivnosti pomoću duha kao umnim ozbiljenjem slobode izvršava »najveću zadaću svjetske povijesti«, jer konstituirao »drugu prirodu« kao čovjeku i duhu primjereni svijet: »To je svijet svjetske povijesti, da se duh izgradi u prirodu, u svijet, koji je njemu primjeren tako da subjekt u toj drugoj prirodi, u toj pomoću pojma duha proizvedenoj zbiljnosti nalazi svoj pojam duha i da u toj objektivnosti ima svijest svoje subjektivne slobode i umnosti« (kod Hölslea, 442).

O odnosu filozofije objektivnog i apsolutnog duha, te o mjestu filozofije povijesti u Hegelovu filozofskom sistemu Hölsle raspravlja na više mjesta u svome djelu. Poznato je da Hegelova koncepcija povijesti nije jednoznačno određena nekim vlastitim mjestom u njegovu sistemu filozofije. Obično joj se pripisuje prijelazno mjesto između objektivnog i apsolutnog duha. Hölsle je u tome precizniji kad kaže: »Povijest u Hegelovu sistemu pripada još filozofiji objektivnog duha, a ne filozofiji apsolutnog duha koji nju, što više, nadvisuje« (442). Time dimenzija povijesti nalazi svoje zbiljsko značenje kod Hegela upravo kao povijest ozbiljenja čovjekove slobode u njezinim različitim likovima prava, morala i običajnosti, u raznovrsnim institucijama zajedničkog života u državi kao općenitom horizontu u kojemu se odvija sva čovjekova povijest, pa prema tome i vrhunski oblici njegova života kao što su umjetnost, religija i filozofija sama. Takvim razumijevanjem povijesti kao »razvitkom u vremenu« ili »vremenskim razvitkom svijeta« povijest prirode i subjektivnog duha ostaje izvan povijesti. Ono, međutim, nema samo svoju negativnu stranu, jer zaokružuje i upotpunjava praktičnu filozofiju kod Hegela filozofijom

povijesti, čineći je, i tim proširenjem, sličnom Aristotelovoj praktičnoj filozofiji koja je također samostalna i nezavisna kako od tehnike i fizike, tako i od metafizike čistog mišljenja i filozofije apsolutnog duha (usp. A. Pažanin, *Metafizika i praktična filozofija*, Zagreb 1988).

U Hösleovoj interpretaciji, međutim, »povijesno realiziranje uma u najboljem bi slučaju moglo biti posljednja riječ vremenaskog razvitka svijeta — posljednja riječ Hegelova sistema ono sigurno nije« (442). Tu se ponovno postavlja pitanje o odnosu ne samo logike kao mišljenja svijeta prije stvaranja svijeta prema realnoj filozofiji, nego i o odnosu logike apsolutne subjektivnosti i intersubjektivnosti, o čemu je bilo govora na početku ovoga prikaza. U smislu zatvaranja Hegelova sistema i povezivanja logike i filozofije umnog poimanja kao početka i konca toga sistema Hösle navodi da je Hegel »čak u nekim izjavama u svojoj filozofiji povijesti« isticao »da je realiziranje uma podređeno poimanju njega samoga« (442). Pa ipak, kao što smo vidjeli, »najviše određenje logike« prema, Hösleu, »valja shvatiti ne kao apsolutnu subjektivnost, nego kao apsolutnu intersubjektivnost«.

Stajalište i pojam intersubjektivnosti Hösle, međutim, ne utemeljuje u filozofiji subjektivnog i objektivnog duha kao zbiljskoj dimenziji čovjekova prebivanja i inter-homines-esse, nego u filozofiji religije i čovjekovu odnosu prema Bogu odnosno u »zajednici Boga i čovjeka« kao »zajednici duha s duhom«. Na osnovi tih i sličnih misli iz Hegelovih predavanja o filozofiji religije Hösle nastoji pokazati da je »Hegel pojmu intersubjektivnosti najbliže došao upravo u filozofiji religije« (648). Kao što je poznato, Hegel je od svojih teološko-političkih spisa i pojma »ljubavi« pokušao odrediti odnos čovjeka i Boga kao odnos »duha i duha« bez objektiviranja do shvaćanja kršćanstva kao apsolutne religije u kojoj je Bog u Isusu postao čovjekom, a uskrsnućem za čovjeka on postaje Duhom svetim koji prema kršćanskom shvaćanju oživljava i oduhovljava svaku zajednicu kao »zajednicu ljubavi« pa tako i državnu zajednicu. Na taj je način izvorno nastala »općina« kao »zajednica duha s duhom«, koji kao »duh samoga Boga«, misli

Hegel kao posljednji veliki kršćanin, valja da ispuni odnose među ljudima i u državi.

Pritom, dakako, ostaje otvoreno pitanje da li taj način utemeljenja intersubjektivnosti i ljudskog zajedništva putem objave i profeta vrijedi i za suvremenog čovjeka ili njegova suvremena filozofija drugačije utemeljuje intersubjektivnost i pomoću nje razumijeva razne oblike zajedništva primjereno vlastitom dobu.

Drugačiji način utemeljenja intersubjektivnosti, a kako pokazuju najnovija istraživanja i drugačiju ideju »zajednice ljubavi« i ozbiljenja umnosti u povijesnom svijetu života, u našem stoljeću razvija Husserlova fenomenologija (usp. Karl Schumann, *Husserls Staatsphilosophie*, Freiburg 1988). Iako polazi od novovjekovne subjektivnosti i autonomije uma, Husserl, kao i Hegel, uvida da se država ne može utemeljiti pomoću novovjekovnog operacionalizma i tehnicizma, te u tu svrhu razvija fenomenološku teoriju intersubjektivnosti i fenomenološku filozofiju države. Kao sva fenomenološka filozofija, i one za svoje sfere povijesnog svijeta života čine plodnom fenomenološku metodu stavljanja u zagrade odnosno »inhibiranja« i »isključivanja« iz filozofije svakoga izravnog prirodnog stava pozitivnosti, pa tako i isključivanja pozitivne religije, njezine objave i profeta. U skladu s tim, Husserlova fenomenološka teorija intersubjektivnosti polazi od pojedinačne metode, unutar koje se, osvještavanjem vlastite umnosti i međusobnim priznavanjem monada kao samosvjesnih i slobodnih pojedinaca, razvijaju intersubjektivnost i povezanost monada među sobom u raznim oblicima zajedničkog života, nasuprot subjektivnosti i egologiji »monada bez prozora« novoga vijeka.

Hegelova filozofija svakako pripada velikim pokušajima prevladavanja novovjekovne filozofije subjektivnosti, i to ne samo pomoću kršćanske intersubjektivnosti nego još više pomoću antičke grčke supstancijalnosti... Umjesto ulaženja u te pokušaje ovdje nabacujemo načelno pitanje da li suvremena interpretacija Hegelovih pokušaja »ukidanja« subjektivnosti može ostati pri razumijevanju Hegelova teksta, za što je Hösleovo djelo vrlo instruktivno, inovativno i dragocjeno ne samo

u navedenim primjerima, nego i u mnogim drugim koje ovdje nije moguće ni spomenuti, ili ona upravo kao naša i suvremena, povrh toga, valja da prodre do »same stvari«, kako je govorio Husserl i kako je baš na primjeru Hegela, pokazao njegov nastavljivač Eugen Fink: »Sama stvar, i jedino ona, tiče se nas — svakoga od nas ukoliko teži da razumije svoj opstanak« (E. Fink, *Hegel*, Frankfurt 1977, 4). Fenomenološko i Heideggerovo razumijevanje opstanka i intersubjektivnosti suglasni su u jednome: »*Mišljenje apsolutne subjektivnosti ne konstituira nikakvu intersubjektivnost nego je čini ništavnom — ono je točno u tom smislu nihilistično*. A taj nihilizam čak je opasniji nego onaj samo partikularne subjektivnosti jednog Nietzschea — koji se lako može prezreti kao privatna idiosinkrazija bez ikakvog zahtjeva objektivnosti — jer on slijedi s apsolutnom stringentnošću iz sistema, čija razina utemeljena pripada onome najvišem što je ikada postignuto u filozofiji« (Heidegger, 435).

Ante Pažanin

Recenzija
UDK 32.01 + 340.1

Politische Theologie I

Duncker & Humblot, Berlin 1922,
str. 84.

Politische Theologie II

Duncker & Humblot, Berlin 1970,
str. 126.

Schmittova *Politička teologija I* sastoji se od četiri poglavlja. Prva dva poglavlja (1. Definicija suverenosti, 2. Problem suverenosti kao problem pravne forme i odluke) bave se problemom suverenosti. Treće poglavlje nosi naslov *Politička teologija*, a četvrto izlaže »državnu filozofiju kontra revolucije«.

Spis zastupa poznatu tezu da su »svi pre-gnantni pojmovi moderne nauke o državi se-kularizirani teološki pojmovi« (str.49). Schmitt pokazuje najprije teološko porijeklo ključnog termina moderne državnosti, naime pojam suverenosti. Njegova definicija suverenosti glasi: »Suveren je onaj tko odlučuje o iznimnom stanju« (str. 11). Ovu definiciju on objašnjava najprije juristički, a zatim iznosi tezu da iza svakog ustava stoji na kraju odluka, a odluka se temelji na htijenju. Ona se ne može natrag svesti na normu. »Odluka je gledano normativno rođena iz ništa« (str. 42). Suveren stvara situaciju u kojoj tek mogu važiti pravna načela. To je *creatio ex nihilo*, a to je ono što teolozi nazivaju čudo. Ova teza usmjerena je u prvom redu protiv normativizma Kelsena i protiv pozitivnog prava Webera.

Pojam suverenosti samo je primjer i polazna točka sveobuhvatne izvedbe političke teologije. Postoji određeno odgovaranje teoloških i političkih pojmova. Evo kratke skice nekih osnovnih pojmova u kojima je ovo odgovaranje prisutno: (tabela 1)

Dakle, u svakoj epohi postoji paralelizam teoloških i političkih temeljnih evidencija. Ako pobliže razmotrimo shemu apsolutizma, liberalizma, demokracije i anarhizma, onda

Tabela 1

	politički	teološki
apsolutizam	suverena decizija princeps legibus solutus izvanredno stanje svemoć zakonodavca mon-arhija	creatio ex nihilo bog određen prirodno zakon čudo svemoć mono-teizam
liberalizam	pravna država (bez iznimnog stanja) puvoir neutre (konst. monarhija)	deizam (bez čuda) neutralni bog koji sa ne miješa u svijet
	demokracija	nema boga - nema dogme relativizam (Kelsen) vrijednosni nihilizam (Weber)
	anarhizam socijalizam	ni bog, ni gospodar

se nazire novi vijek kao proces gubitka suverenosti. Kao što se oduzima moć bogu u toku novoga vijeka, tako se gubi postepeno suverena moć države. Gubitak teološkog i političkog suvereniteta je ujedno i proces opunomoćenja liberalne buržoazije, proletarijata i napokon bezvlade i bezbožno uspostavljanje hotaćeg subjekta.

Politička teologija II pokušava odgovoriti na dva pitanja:

1. Da li je politička teologija na kraju?
2. Što je novi vijek?

1. — Ispražnjavanje političke teologije često je najavljivano. Schmitt opširno razlaže razne varijante ove teze. Posebno vodi polemiku s teologijom Petersona. Peterson tvrdi da je politička teologija ispražnjena već od Nikeje (325 n.e.). Naime, tada je dogma o trinitetu postala dogmatska i od tada se ne može monarhija teološki opravdati, a bog se povlači sam u sebe. To znači da otpada izjednačenje boga i kralja. Schmitt pobija ovu tezu jer se ona odnosi samo na pojam monarhije. On smatra da se ta dva carstva, božje i zemaljsko, stalno prožimaju. Pri tome on ukazuje na teologiju oslobođenja — Metz, Moltmanna i dr.

2. — Prijepor oko novog vijeka je posebno interesantan jer se iz njegove cjeline može bolje uopće prosuditi sekularizacija. Iza ovih izlaganja nazire se teorija o prijatelju i neprijatelju, kao i teza o neutralizaciji novoga vijeka. Svoju tezu Schmitt izrađuje nasuprot Blumenbergu. Naime, Blumenberg zastupa u knjizi »Legitimitet novog vijeka« tezu da je novi vijek legitiman. Pojam »sekularizacije«, prema njemu, predstavlja obezvređivanje, nepravo, otpad, »regresiju« od kršćanskog prema hedonističkom ili gnostičkom. Međutim, Blumenberg smatra da novi vijek nije nikakav otpad, regresija, nego opravdani, legitimni novi vijek i on se izražava u novovijekovnom racionalitetu i neutaživoj »znatiželji« modernog subjekta. On se izražava u samoodržanju, samoopunomoćenju, samopotvrđivanju. Moć i suverenitet seli se iz teologije u svjetsko, u politiku i tu postaje samostalno. Novo nema potrebe nikakvog opravdanja nasuprot starome, ono je samo-

me sebi opravdano. Novi vijek je neteološki, zato je i politička teologija definitivno dospjela svojem kraju.

Schmitt zastupa, nasuprot Blumenbergu, slijedeću tezu: nestanak teologije samo je prividan. Ono što opisuje Blumenberg, to nije legitimitet nego legalitet. On zapravo hoće reći: novo je legalno, ono je opravdano kao zakonski uskladenost sa zakonom. Legalitet je upravo uskladenost sa zakonom, a legitimitet bi bio uskladenost sa pravom. Međutim, da li je samo-potvrđivanje, samo-opunomoćenje već i uskladenost s pravom? Da li je moderni proces spoznaje i subjektiviranja samosvrhoviti proces?

Teologija nije završena, te Blumenberg samo opisuje teološku i metafizičku evidenciju jedne metafizike novoga koja se revolucionarno upravlja nasuprot starom i naziva legitimno revolucionarno opunomoćenje. U kategoriji prijatelj-neprijatelj održava se borba novoga nasuprot starome. Staro je neprijatelj i nasuprot starom bogu stupa novi bog: sebe revolucionarno legitimirajuće autonomno sopstvo. Ono se opunomoćuje prema prevrednovanju vrijednosti i ocjeni slobode 20. stoljeća, ono se domoglo »procesa-progresa samo-ostvarenja« kojemu je neprijatelj ono nestvoreno. Utoliko je novi vijek borba novoga boga protiv staroga.

Premda je Schmitt jedan od najvećih pravnika između dva rata, njegovo promišljanje osnovnih političko-pravnih pojmova odvija se u širokoj analizi promjena koje su se zbile u novom vijeku. U ovom slučaju njegova analiza suverenosti odvija se u kontekstu obuhvatnih promjena cjelokupnih struktura novoga vijeka. Ovaj spis predstavlja briljantno djelo politološko-pravne kulture, stoga je prava sreća da ćemo ga uskoro dobiti u prijevodu na našem jeziku.

Zvonko Posavec

Recenzija
UDK 324 + 32:316.6 + 316.65 + 659.4

Matjaž Šinkovec, Božidar Novak

Kako zmagati na Volitvah

ČKZ, Ljubljana 1990, str. 97.

Prvi višestranački izbori u Hrvatskoj i Sloveniji utjecali su i na tip publicistike koji možemo dovesti u vezu s politologijom. Dok se u nas na knjižnom tržištu pojavilo nekoliko izdanja koja predstavljaju likove, nastajanje i političke programe stranaka koje su na izborima konkurirale, u Sloveniji se, pored toga, pojavio i prvi priručnik za politički marketing, knjižica Matjaža Šinkovca i Božidara Novaka *Kako pobijediti na izborima*. Šinkovec i Novak prezentiraju znanja i iskustva koja su stekli suradnjom s Institutom za međunarodna pitanja (NDI) američke Demokratske stranke, na seminaru o političkom marketingu što je NDI organizirao prošle godine u Madarskoj za pet madarskih opozicijskih stranaka, te iz desetak američkih stručnih knjiga i časopisa. Pred nama je tako prvi domaći priručnik sa savjetima za vođenje predizborne kampanje.

Zašto politički marketing, u uvodu knjige objašnjava politolog i političar Zoran Thaler, pokazujući da je politika usluga obavljanja javnih poslova, pa da su političari stoga obrtnici koji obavljaju te usluge. Izbori su, po njemu, javni natječaj kojim se oni odabiru, a budući da je uočeno da se političke ideje ne prodaju same od sebe, nastupilo je vrijeme političkoga marketinga.

Šinkovecova i Novakova knjiga sastoji se od četiri dijela. U prvome dijelu autori definiraju predizbornu kampanju, drugome podrobnije govore o njezinoj organizaciji, trećemu daju sliku organiziranja izbornih kampanja u trinaest zemalja i sumiraju njihova iskustva, a četvrti se dio sastoji od praktičnih uputa sudionicima u kampanji o tome što u njezinu toku nikad ne smiju činiti.

Uvodeći nas u knjigu autori naglašavaju da je predizborna kampanja u prvome redu komunikacija s potencijalnim glasačima, a da

ta komunikacija teče između političke stranke, kandidata i glasača. Stranke na glasače utječu svojim izbornim programom, a kandidati personificiraju stranku i njezin program. Političku propagandu autori luče na dva segmenta, onaj u kome stranke i kandidati agitiraju za sebe i o sebi pokušavaju stvoriti pozitivnu sliku, odgovarajući »image«, te onaj crne propagande, koji je usmjeren na difamiranje političkog protivnika. Autori naglašavaju i to da je predizborna kampanja podređena pobjedi na predstojećim izborima, ali da se njome stvara i slika stranke za naredne izbore.

Analizirajući organizaciju predizborne kampanje autori uočavaju devet elemenata koje valja obuhvatiti planom kampanje i njime ih podrobno razraditi. To su: analiza političke situacije, strategija, taktika, kritičke odluke i situacije, istraživanja, organizacija, komuniciranje s javnošću, terminski i financijski plan.

Da bi se uopće moglo pristupiti predizbornoj agitaciji, potrebno je podrobno izučiti politički prostor u kome kampanja teče. Nužno je poznavanje izbornog zakonodavstva, sociodemografskih uvjeta područja na kome agitacija teče, te vlastitih financijskih i organizacijskih potencijala.

Autori stoga predlažu izradu strategijskog istraživanja koje mora obuhvatiti četiri elementa: definiciju ciljne grupe, istraživanje javnoga mnijenja kojim se određuje vlastiti udio na (političkome) tržištu, trend rasta naklonosti glasača, image stranke, bojazan od dolaska stranke na vlast itd. i unutarnji život stranke i analizu programa konkurentnih stranaka.

Strategija u izbornoj kampanji jest umijeće upotrebe svih snaga izbornog štaba za postizanje cilja: pobjede na izborima. Strategiju je, napominju autori, moguće razraditi tek onda kad su određeni ciljevi koje želimo postići. Izborna pobjeda, naime, nije jednoznačna, i može značiti pobjedu jednoga kandidata protiv drugog, izbor kandidata u parlament ili osvajanje određenoga postotka parlamentarnih mjesta. Ipak, postoje elementi koje svaka strategija mora sadržavati. Ona mora biti zapisana, razumljiva, namijenjena pobjedi, primjerena kampanji, ovisna

o naporima, dobri potezi i promašaji u kampanji moraju biti mjerljivi, mora biti efikasna, realna, kohezivna i fleksibilna, tako da se lako može promijeniti nakon nepredvidiva događaja tijekom kampanje.

Taktika je pak umijeće i znanje upotrebe sredstava kojima se raspolaže, te raspodjela zadataka i njihovo provođenje radi postizanja kratkoročnog cilja. Taktika je, de facto, ostvarivanje onoga što je zapisano strategijom, a autori je dijele u pet segmenata: kritične odluke, organizaciju, produkciju, raspored predizborne kampanje i sondiranje javnog mnijenja.

Kao najznačajnije kritičke odluke, kojima se u kampanjama često posvećuju premalo pažnje, a ex post se uočava da su one zapravo bile presudne za tok i ishod kampanje, autori ističu pet: određivanje potencijalnih glasača, odabir kandidata, određivanje sadržaja izbornog programa, određivanje cilja i uvjeta za pobjedu.

Glasače dijele u tri skupine. Prvu sačinjavaju sigurni glasači, oni koji će glasati za stranku jer im je blizak politički program ili kandidat. Drugu grupu čine neopredijeljeni glasači koji nemaju jasno formuluiranu političku pripadnost, a često o tome za koga će glasati odlučuju u zadnji čas, čak i na samome glasačkom mjestu. Treću skupinu čine glasači, od kojih su jedni oni koji neće izaći na izbore, a drugi glasači konkurentne stranke. Predizborna borba koncentrirana je na druge dvije kategorije glasača, jer pobjeđuje ona strana koja u svoje mišljenje uvjeri više ljudi, pa je stoga određivanje ciljne skupine od ključnog značenja za uspjeh u kampanji.

U predizbornim kampanjama pitanje izbora kandidata često se nije ni postavljalo. Ipak, da bi se na izborima polučio uspjeh, potrebno je da kandidat bude odabran u skladu s ciljnom skupinom kojoj se program stranke obraća. Autori ističu da kandidat mora biti karizmatička ličnost i da mora »personeficirati stranku kojoj pripada i program što ga zastupa«. Nadalje, potrebno je da glavni kandidat na državnoj razini bude osoba s kojom će se moći identificirati kandidati stranke na lokalnoj razini, a tokom kampanje glavni kandidat svojim posjetima, susretima i

djelovanjem na lokalnoj razini mora pomagati pobjedi lokalnog kandidata.

Izborni program, smatraju autori, mora biti kratak i jezgrovit. Mora sadržavati odgovore na sva bitna pitanja koja se javljaju na izbornom području i mora biti pisan na način koji je prilagođen ciljnoj skupini.

Cilj je uvijek jedan — pobjeda, ali autori upućuju da je u određivanju ciljeva potrebno definirati tri elementa: putove do pobjede, odabir pravog kandidata i odabir prave stranke za nastup na izborima. Pogrešno određivanje odnosa ovih triju elemenata dovodi do grešaka u predizbornoj kampanji.

Kao uvjete za pobjedu na izborima Šinkovec i Novak nabrajaju: kvalitetnog kandidata, potrebna sredstva za financiranje kampanje, dobru organizaciju, legalnog i agresivnog protivnika, kontrolu stranke i njezine moći, dobar razlog da se glasači opredijele »za«, te poštene i legitime izbore.

Kako bi bilo moguće određivati ispravnu strategiju i taktike, tokom cjelokupne izborne kampanje nužno je provoditi istraživanja javnoga mnijenja, financijska istraživanja, socio-demografska istraživanja, istraživanja opozicije i ostala istraživanja koja su potrebna za određivanje ciljeva i provedbu kampanje. Istraživanje javnog mnijenja osnovno su oruđe u predizbornoj kampanji i osnova pripreme političkih scenarija. Autori razlikuju pilot sondaže, akcijska istraživanja i temeljita istraživanja. Pilot sondažama testira se samo nekoliko hipoteza, na malome uzorku, a često se provode telefonskom anketom. Akcijska istraživanja provode anketari na terenu, na reprezentativnome uzorku, i njima se već mogu uočavati trendovi. Temeljita istraživanja provode se na velikome uzorku, smanjena je mogućnost greške, a na osnovi njih moguće je stvarati strateška usmjerenja. U svakome od tih istraživanja posebnu pažnju valja posvetiti grupi još neopredijeljenih glasača, kako bi rezultati istraživanja mogli biti uputstvo za stvaranje taktike propagandne akcije okrenute prema njima.

Autori uočavaju da se statističko javno mnijenje često razlikuje od realnoga opredjeljivanja na izborima. Navode primjer Velike Britanije i predizborne kampanje 1987. kada su u anketama o javnome mnijenju laburisti

visoko kotirali, a na izborima su doživjeli poraz. Javno se mnijenje, naime, zasniva na predstavi o nečemu, dok realno mnijenje sačinjavaju i vrijednosti, bojazni i materijalne nagrade. Britanci su tako, tumače pisci, bili veoma naklonjeni laburistima koji su se zalagali za socijalnu sigurnost i društveno blagostanje, ali glasali su za konzervativce, jer su im davali snažniji osjećaj sigurnosti.

Kad govore o organizaciji potrebnoj za predizbornu kampanju, autori predstavljaju tri sheme organizacije koje se primjenjuju u predizbornim kampanjama u SAD, a podrobnije govore o sadržajima rada najznačajnijih zaduženja u štabu odnosno kampanji: rukovođenju predizbornim štabom, rukovođenju financijama, rukovođenju organizacijom na terenu, medijskoj koordinaciji, terenskoj koordinaciji, poslovima sekretara za štampu, koordinaciji volonterskoga rada, rukovođenju istraživanjima, tehničkom rukovođenju štabom, i rukovođenju regionalnim odnosno općinskim izbornim štabovima.

Ključni faktor izborne kampanje svakako je njezina uspješnost u komunikaciji s glasačima, i ona posredstvom medija javnoga komuniciranja, ali i ona neposrednijim, osobnijim načinima. Autori objašnjavaju da je komunikacija nužna kao prenošenje informacije ljudima o tome kako da se organiziraju radi ostvarivanja vlastita interesa. »Političari suvremenoga svijeta oni su koje je priroda obdарила sposobnošću da animiraju ljude za razvoj i napredak. Političari moraju naći načina da ljudima predstave svoju ulogu vođa.« To je moguće postići propagandom, koja obuhvaća sve napisano ili rečeno o nekoj organizaciji, osobi ili inicijativi. Propaganda mora biti nova i zanimljiva kako bi je novine i ostala sredstva informiranja objavili i kako bi pobudila interes ciljne skupine kojoj je namijenjena.

Osnovne načine komuniciranja s glasačima autori luče na komuniciranje posredstvom masovnih medija i neposredne kontakte s glasačima. Komuniciranje dijele i na »besplatno« u obliku vijesti u sredstvima informiranja i »plaćeno« komuniciranje oglašavanja i TV spotovima.

Govoreći o sredstvima komuniciranja pokazuju da se komuniciranje štampom znatno

razlikuje od onoga posredstvom radija i televizije. Štampa zbog procesa čitanja više utječe na čovjekov razum, a radio i televizija više utječu na emocije. Novine su glavni medij komunikacije s glasačima, jer su najpodesnije za redovito, dnevno dograđivanje kampanje (bar u zemljama s kulturom čitanja novina). Posebice naglašavaju da svakom sredstvu javnoga komuniciranja valja prilaziti selektivno, i zbog različite publike koja ga prati, i zbog nijansi različite politike prema različitim strankama u tome sredstvu informiranja. U odabiru sredstva informiranja i pristupa važno je poznavanje ciljne skupine, jer ćemo se usredotočiti samo na ona sredstva čiju publiku čine članovi naše ciljne skupine. Autori naglašavaju da je pogrešno što se mnoge kampanje ograničavaju samo na najproširenija sredstva komuniciranja, a zanemarene su specijalizirane publikacije koje na grupu glasača često imaju znatno veći utjecaj.

Pod neposrednim kontaktom s glasačima autori podrazumijevaju dva načina komuniciranja. Prvi je dopisivanje s glasačima i telefonska komunikacija, koji su veoma česti u SAD. Izborni se štabovi, naime, pismima obraćaju glasačima, koji na pisma kandidata često odgovaraju, a na te je odgovore ponovno nužno odgovoriti, čime se uspostavlja dvosmjernost komuniciranja. Tokom izborne kampanje aktivisti često i više puta stupaju u telefonski kontakt s istim glasačem i istovremeno anketiranjem utvrđuju njegovo mišljenje o aktualnim društvenim pitanjima, kandidatu i stranci. Druga su vrsta komunikacije susreti kandidata oči u oči s glasačima. To su: mitinzi, zborovi, sastanci, zborovi birača, kongresi, okrugli stolovi, posjeti od vrata do vrata, piknici, zabave, ručkovi i večere s kandidatima itd. Kandidati samo ponekad obilaze glasače, a prije nego što odu u posjet, iz banaka podataka saznaju sve relevantne podatke o porodici koju posjećuju.

Jedna od najnovijih američkih tehnika je GOTV — Get Out The Vote, koju upotrebljavaju dan uoči izbora i na sam dan izbora, kada telefonskim pozivima i posjetama izborni štabovi pokušavaju postići to da što više ljudi sudjeluje na izborima, a pritom ih i »podsjećaju« za koga da glasaju.

Za uspješnu je kampanju ispravno tempiranje jedan od najvažnijih uvjeta. Kampanja obično traje po šest mjeseci, iako i kraća može biti uspješna, a prema kraju se zaoštrava. Od početka je potrebno napraviti precizan vremenski raspored odvijanja kampanje, ali on mora biti i fleksibilan, kako bi bilo moguće amortizirati nepredvidive događaje tokom kampanje. Pravilo je u pripremi terminskoga plana da je tokom kampanje moguće nadoknaditi sve osim vremena i da je glavni neprijatelj vrijeme, a ne protivnik.

Financijska situacija temelj je uspjeha kampanje. Glavni izvori financiranja kampanje jesu sredstva iz državnog budžeta (koja se dobivaju s obzirom na uspjeh u prošloj kampanji) članarina stranke, dobrovoljni prilozii pojedinaca i darovi, donatorstvo i sponzorstvo poduzeća i organizacija, solidarna pomoć stranaka iz inozemstva i vlastita sredstva kandidata.

Knjiga predstavlja shemu tipizirane predizborne kampanje u SAD, a iznimka je treći dio, u kojemu nas autori upoznavaju sa specifičnostima kampanja u drugim zemljama, a i u tim je prikazima očito prodiranje američke političke taktike.

Britanci su dugo bili veoma skeptični prema američkom pristupu izborima, ali i britanske političke stranke uočavaju da se ideje ne prodaju same od sebe, već da ih je potrebno pravilno izraziti i usmjeriti. Autori uočavaju i da socijalni i demografski trendovi stvaraju sve neovisnije glasače, tako da otpada i lojalnost glasača strankama. U kampanjama je sve značajnija ličnost predsjednika vlade, a kao prekretnicu u tradiciji organiziranja izbornih kampanji uočavaju 1979. godinu kada je pobijedila Konzervativna stranka s Margaret Thatcher. Kandidati za parlamentarne poslanike u kampanjama još su uvijek samo predstavnici svojih stranaka, a ne pojedinci koji vode vlastite kampanje. Lokalni su izbori još uvijek organizirani veoma tradicionalno.

Švicarski izbori specifični su po tome što nema izborne kampanje na federalnoj razini, već samo na općinskoj i kantonalnoj. Televizijska je reklama zabranjena, a ankete o javnom mnijenju i banke podataka o glasačima u Švicarskoj nemaju značenja zbog tradicionalne švicarske zaštite privatnosti.

Sve veću ulogu igra dopisivanje s kandidatima, a u malim kantonima, kao što je Appenzell, neposredan susret kandidata s glasačima veoma je važan. U kampanji 1987. godine poslanik u saveznom parlamentu biciklom je prokrstaro sav kanton, zaustavio se na glavnim ulicama svih 20 sela toga kantona, a o tome su pisale lokalne novine. I to je pridonijelo premoćnoj pobjedi toga kandidata.

Francuske predizborne kampanje, uočavaju autori, iskazuju (posebice ona predsjednička 1988.) dva trenda: opada privlačnost kampanja u javnosti, a raste upotreba američke tehnike u kampanji. Specifičnost predizbornih kampanji u Francuskoj upotreba je političkoga humora u TV spotovima, ali glavni mediji kampanje i dalje su masovni mitinzi i plakati. Pored toga što su oni relativno jeftino sredstvo kampanje, glavni razlog njihova preferiranje jest činjenica da se tako privlači pažnja članova svoje stranke, jer ih se dobro »zaposlila«.

Autori se bave specifičnostima kampanja u Njemačkoj, Australiji, Izraelu, Sovjetskoj Savezu, Japanu, Kanadi, Meksiku, Čileu i Venezueli.

Završni dio knjige sastoji se od pragmatičnih uputa sudionicima u izbornim kampanjama, kandidatu, rukovodiocu predizbornoga štaba, rukovodiocu prikupljanja sredstava, sekretaru za štampu, koordinatorskom terminu i istraživaču što tokom kampanje nikada ne smiju učiniti kako ne bi ugrozili kampanju i vlastitu poziciju u štabu.

Šinkovčeva i Novakova knjiga ambiciozno ne nadilazi ono što su najavili u podnaslovu: »Praktični priručnik za provođenje uspješne predizborne kampanje«. Knjiga je zapravo prikaz američkih metoda u predizbornoj kampanji. Više u nas u ovome trenutku gotovo da i nije bilo moguće učiniti. Jugoslavenska politologija tek je ovim izborima dobila empirijski materijal na osnovi kojega će biti moguće i domaće studije izbora, analize izbornog ponašanja itd, a tek na osnovi takva analitičkog materijala bit će moguće i kreiranje političkoga marketinga u skladu s realnim izbornim tijelom.

Recenzija
UDK 944 »1793-1794« + 322 + 323.27(44) + 323.28

Michael Vovelle:

Revolucija protiv crkve

Od Razuma do Najvišeg Bića

IC Komunist Beograd+GZ Hrvatske Zagreb, str. 209.

Izdavački centar Komunist iz Beograda i Grafički zavod Hrvatske iz Zagreba u povodu dvjestote godišnjice francuske revolucije objavili su knjigu Michela Vovellea *Revolucija protiv crkve*, u prijevodu Nikole Čajkanovića. Michel Vovelle je ugledni i poznati francuski povjesničar, profesor povijesti francuske revolucije na Univerzitetu Pariz I, direktor Instituta za povijest francuske revolucije, te predsjednik Komisije za povijesna istraživanja u povodu dvjestote godišnjice francuske revolucije.

Autorovo istraživanje revolucionarnih zbivanja u ovome djelu obuhvaća dio perioda jakobinske diktature (rujan 1793-kolovoz 1794) koji on naziva »proces dehristijanizacije«, a koje je zasnovano na proučavanju izvornih rukopisa (blizu 5 tisuća izvornih dokumenata) i na obradi brojnih štamparskih izvora u velikim dokumentarnim serijama. Prvu sintezu istraživanja, pod naslovom »Religija i revolucija: dehristijanizacija iz II godine«, objavio je 1976.

Francuska je revolucija označila početak novog doba, doba koje označuje početak slobode kao prirodnog prava svakog čovjeka, doba koje nam je podarilo velike humanističke tekovine. No, i pored toga, francuska revolucija ima i svoju negativnu, tamnu stranu, čime je »dovela u pitanje svoje humane tekovine koje je gradila na ruševinama »Starijeg poretka« (ancien régime), kada je počela da pravi oštru i pogubnu razliku između prijatelja i neprijatelja. Tada su osnovna načela nove, revolucionarne demokratije postali jakobinska vrlina, strah i užas, koji su doveli do najstrašnije tiranije, čiji su protivnici, žigosani kao neprijatelji, mogli da očekuju samo jednu kaznu — smrt.«¹ O tom dobu

jakobinske diktature i velikog terora govori i ova knjiga, ograničavajući se na analizu jednog segmenta ili elementa koji je tu diktaturu činio, a to je teror nad svećentvom i crkvom.

Isticanjem dostojanstva čovjeka i kulta ljudskog razuma naročito je kritizirana crkva kao feudalna institucija koja se oslanja na apsolutnu monarhiju i religiju koja se protivi razumu. Prosvjetitelji su napadali tadašnje državno i društveno uređenje tražeći da se »stari režim« zamijeni režimom razuma, vjerske snosljivosti i slobode. Snage buržoazije u usponu trebale su za svoje bitke discipliniranu organizaciju jakog morala, pri čemu im je odgovarao ateizam, a kršćanstvo im nije bilo potrebno. »Postrevolucionarne snage u Francuskoj pokušavale su stvoriti buržoaski nekršćanski moral kao ekvivalent kršćanskom moralu: putem ruskovskog 'kulta vrhovnog bića', kao i putem različitih pseudoreligioznih sekti, osnovanih na nekršćanskom racionalizmu.«² Revolucionarna Francuska zamišljala je da će zabranom svega onoga što ne podsjeća samo na »stari režim« i feudalizam, već i na fanatizam i sujevjerje (svece i samostane) moći sve to zamijeniti oduševljenjem za nove republikanske ideale.

Iz takvog shvaćanja izrasta 1793. godine »proces dehristijanizacije«, kojeg autor analizira i traži u najširoj sferi ljudskog života — analiziranjem raspoloženja u različitim francuskim pokrajinama i odnosom stanovništva prema crkvi, katoličkoj religiji, te različitim preostalim formama narodnog vjerovanja. »Dehristijanizaciju« autor definira u njezinu najširem značenju, »značenju pokreta odvajanja koji je od 19. stoljeća doveo do smanjenja verskog izražavanja gestovima, do erozije vere« i, kako se pisalo, do »pomračenja svetog« u kršćanskom svijetu. M.Vovelle govori o dvije vrste »dehristijanizacije«: dugoročnoj, »koja je nečujna i koja se može promijeniti tek kroz veoma nesigurne i osjetljive pokazatelje«, i kratkotrajnoj, koja je trajala od zime 1793. do proljeća 1794, »koja nije spontana, već se nameće silom«. Ona je bila svjestan pokušaj uništavanja in-

¹ K. Čavoški, *O neprijatelju*, Prosveta, Beograd 1989, 64.

² Eric J. Hobsbawm, *Doba revolucije*, Školska knjiga, Zagreb, 1987, 189.

stitucija, običaja, vjerovanja, koji kruniše pokušaj uvođenja novog kulta, »kulta Razuma«, koji će kasnije biti dezavuiran i istovremeno produžen »kultom Najvišeg Bića«.

U kasnijem tumačenju autor ustanovljuje da »dehristijanizacija« nije nametnuta, jer je vladajuće krilo revolucionarnog pokreta nije željelo (robospjerovci su je osuđivali), ali ona nije ni spontan pokret. Njezini su se impulsi različito širili, tako da je negdje prihvaćena, a negdje odbijena, ovisno o mjestu. Val »dehristijanizacije« nije jednako zahvatio sve krajeve Francuske (neke nije zahvatio nika-ko), a njegova kampanja krenula je iz više žarišta (različitih krajeva). Taj »proces dehristijanizacije« ogledao se u raščinjavanju svećenika, u njihovu proglašavanju neprijateljima, prodajom crkvenih zvona i srebrnih crkvenih predmeta, zatvaranjem crkava (ponegdje i rušenjem), ali zatvaranje crkve nije objavljeno kao takvo, već je objavljeno u obliku izvještaja o otvaranju »hrama Razuma«. »Hram Razuma je mjesto građanske svijesti odakle će zračiti prosvjeta koja će naučiti narod širenju pravih republikanskih načela«. Val »dehristijanizacije« viden je u masi i preživljen prije nego se prešlo u akciju na djela (umjetničke slike toga perioda prikazuju svećenike kao svijet nazadnih ideja, aristokracija i kontrarevolucije). Ta ideja sazrijevala je tokom dvije-tri godine, tokom kojih je sazrijevala i revolucionarna ideja, pa se ne može govoriti o neočekivanom iznenađenju.

Nasuprot akciji uništavanja, »dehristijanizatorski pokret« je želio da izgradi nešto trajno. Napadi na crkvu kao instituciju, njeno bogatstvo, hijerarhiju nisu bili napadi na religiju i katolicizam. Nije bio cilj uništiti religiju, vjerovanje, već je bio cilj da se na privilegirano mjesto u novoj državi koju je rodila revolucija postave nova vjerovanja i novi kultovi.

Već obraćeno stanovništvo u svibnju 1794. se diglo protiv novih progona religije, rastu nemiri, ta religija ponovo poprima svoj raniji položaj. Ti pobunjenici uglavnom dolaze iz naroda. Ponovo pobjeđuje kult »Najvišeg Bića« (povratak neke vjere koja se znatno razlikuje od prijašnje), koji postaje neočekivan, iako nejednaki uspjeh u raznim krajevima. No, da li je to bio nasilan raskid s prethodnim »kultom Razuma« ili neosjetan prelaz, ostaje nejasnim.

»Dehristijanizacija iz II godine, religijska, politička epizoda, predstavlja jedan od najvećih revolucionarnih događaja... Ona je ostavila duboke tragove za budućnost u oblasti religije. Ona predstavlja jednu od najvećih prekretnica u kolektivnoj svesti Francuske na kraju veka prosvjetenosti«.171

Zahvaljujući pobjedi buržoazije, francusku revoluciju preplavila je svjetovna ideologija prosvjetiteljstva, koju svi slijedeći socijalnorevolucionarni pokreti usvajaju, a time preuzimaju negativne njezine elemente (teror, progone, proizvodnje neprijatelja itd.) Stoga je djelo vrlo značajno i za razumijevanje kasnijih revolucionarnih zbivanja. Moglo bi se reći da su kasnije revolucije u nekim elementima i metodama predstavljale »dēja vu«.

Žarko Paunović

Prikaz

UDK 327.01 (100) + 355.02 (100)

IMA LI PERSPEKTIVE ZA GLOBALNU SIGURNOST?

Udruženje za međunarodne studije (ISA) već je godinama organizacija koja po broju sudionika, aktivnostima i temama koje obrađuje ima središnji značaj za sve one koji se bave međunarodnim odnosima. Okupljajući u ISA-i različite profile znanstvenika (politologa, ekonomista, pravnika, geografa, stratega, komunikologa) kojima je zajednički nazivnik istraživanja s područja međunarodnih odnosa, Udruženje je postalo i važan činilac u razvijanju međunarodne suradnje, kao i u promicanju niza novih međunarodnih studija.

Ovogodišnja Konvencija Udruženja za međunarodne studije, održana u Washingtonu od 10. do 14. travnja, potvrdila je sve glavne odlike ISA, dopunjući istodobno i forme i sadržaj njezina rada. Održana pod naslovom »Perspektive globalne sigurnosti«, Konvencija je okupila oko 1400 sudionika iz 60-tak

zemalja sa svih kontinenata. Duge rasprave, diskusije i polemike vodene su u stotinjak tematskih pancla, čiji su organizatori vodili računa o teorijskoj vrijednosti pojedinih tema, ali i o njihovoj aktualnoj utemeljenosti u suvremenim međunarodnim kretanjima.

Raspon tematike i golem broj sudionika potvrdili su osnovne suglasnosti u početnim pristupima pojedinim temama, naglasili su njihovu vrijednost, a u pojedinim slučajevima i vezu između teorijskog sagledavanja i praktične političke akcije.

Ako bi se iz toga bogatog opusa pokušali naznačiti neki koncentrični krugovi oko kojih se vodila najveća diskusija, mogli bi se izdvojiti američko-sovjetski odnosi, problemi svih vrsta sigurnosti (regionalne, nacionalne), pitanja globalnog razvoja i komponente perspektivā globalne sigurnosti.

S obzirom na konstantnu utemeljenost u hijerarhiji međunarodnih odnosa, američko-sovjetski odnosi dobili su opet prioritarno mjesto. Unatoč novim akcentima koji mijenjaju pozicije, pa i samo značenje supersila, dovodeći pod znak pitanja i vrijednost samog termina, ipak je naznačeno da dvije velike države ostaju u središtu svjetskog zbijanja i da njihovim potezima u velikoj mjeri ovise sva kretanja koja se mogu nazvati perspektivama globalne sigurnosti. Za američko-sovjetske odnose, tj. njihovu vojnopolitičku, socijalnu i ekonomsku ukupnost, ustanovljeno je da su na izlaznoj liniji. Nove karakteristike sovjetskoga političkog razvoja, kao i međunarodni odnosi koji su pod njihovim utjecajem, pridonijeli su slabljenju napetosti, jačanju povjerenja i stvaranju prvih kontura konstruktivnih, uzajamno korisnih odnosa. No, tradicije loših odnosa, nepovjerenje koje još nije prevladano i incidentna stanja (Litva i baltički kompleks) stvaraju prostor za nastajanje negativnih tendencija koje jasno pokazuju da treba mnogo vremena za punu stabilizaciju bilateralnih odnosa. Utjecaji na svjetska kretanja mogu oscilirati u odnosu na stanje u američko-sovjetskim odnosima. Trenutno ubrzano povlačenje sovjetske politike s brojnih geostrategijskih punktova, kao i spremnost da se pregovara o svim međunarodnim kriznim točkama, praćeni su izrazito nestabilnim sovjetskim unutrašnjim razvo-

jem. Ekonomski neuspjesi Gorbačova, nacionalizmi koji haraju velikom zemljom, želja za secesijom i slabljenje opće pozicije Sovjetskog Saveza, što je značajno i za sovjetsko međunarodno postavljanje. Američka je politika time stavljena u veliku dilemu: pomoći Gorbačova i omogućiti miran prijelaz odnosno raspad sistema nekadašnje sovjetske moći ili ostaviti Gorbačova da se sâm nosi sa svojim problemima i tako ubrzo postupati i polagani pad sovjetskog imperija. Ako je dilema na prvi pogled jednostavna i vezana samo za početno djelovanje, krajnji ishod u oba slučaja može imati nesagledive posljedice za međunarodnu sigurnost. U prvom slučaju to može biti donekle ublaženo, dok bi u drugoj varijanti nagli pad imperija nužno za sobom povukao i brojne nestabilnosti, pa i otvorene sukobe u bližem i daljem svjetskom susjedstvu.

Suočeni s dubinom te dileme znanstvenici, od kojih su mnogi članovi tijela za vanjskopolitičko odlučivanje ili su im bliski, nisu hitali s davanjem receptata. Politika koja je trenutno realizirana i koja bi morala kulminirati novim sastankom Gorbačova i Busha, iako se vidi kao vrlo krhka i podložna mjenama, ipak se uzima kao najbolje kompromisno rješenje. Indikativno je, svakako, bilo to što gotovo ni jedan glas nije zazvučao drukčije, tražeći radikalizaciju politike koja se vodi i koja još nema pravo ime.

Nedefinirana politika — koja se naziva prevladanim hladnim ratom, novom detentom ili novom fazom međunarodnih odnosa — čini se i dalje podložnom, u prvom redu, dinamičkim sadašnjim kretanjima, bez mogućnosti sagledavanja nekih čvršćih strategijskih koordinata budućeg djelovanja. Ako je to, s jedne strane, dobro jer pruža jamstvo da se neće poduzimati ništa što bi moglo izravno ugroziti sadašnje tendencije, s druge strane to ipak upućuje na činjenicu da nedostatak strategijskog koncepta pokazuje i shvaćanje prolaznosti sadašnjih kretanja i najavu moguće promjene. A za velika dva svjetska aktera, kao i za niz drugih međunarodnih aktera to nikako nije ohrabrujuće shvaćanje na kojem bi se mogao graditi put iz tranzitorne današnjice u stabilniju budućnost.

I velika evropska tema bila je, vjerojatno pod tim utjecajem razmatrana bez čvrstih strategijskih odrednica. Ubrzane promjene u istočnoj Evropi, koje su gotovo preko noći srušile socijalizam i otvorile vrata povezivanja Istoka i Zapada, sada se doživljavaju na smireniji način, bez euforije i upotrebe nekadašnjih ideoloških parola. Pad socijalizma ocijenjen je kao svršen čin, ali pitanje što dalje sa zemljama istočne i središnje Evrope izazvalo je daleko više pozornosti i nesuglasnosti.

Teško ekonomsko stanje, koje će biti još teže, snažni istočnoevropski tradicionalni nacionalizmi i antisemitizam koji izbija na površinu, za vanjske promatrače sada su glavne karakteristike istočnoevropskog kretanja. Nekadašnji upiti o strategijskoj povezanosti sa Sovjetskim Savezom, novim odrednicama sigurnosti Istok-Zapad i stabilnosti Varšavskog ugovora, ovoga puta nisu ni spominjani.

Unutrašnje drame istočnoevropskih zemalja, koje sada jasno pokazuju da brojni problemi socijalne, nacionalne i političke prirode nikada nisu riješeni te da su samo bili prekriveni plaštom službene ideologije, dominiraju u svim ocjenama tog područja. Rješenja koja se nude pružanjem veće, i to neposredne, ekonomske pomoći imaju najmanje prištaša. Sumnja se da bi istočna Evropa sada bila sposobna korisno upotrijebiti veći zapadni kapital, čak kada bi ga i dobila. Glavni je akcenat na reformi unutrašnjeg karaktera koja treba da otvori put maksimalnoj privatnoj inicijativi, poduzetništvu i stvaranju temelja klasične kapitalističke države. Po mišljenju te skupine promatrača, i samo je aktiviranje svih tih činilaca dostatno da u dogledno vrijeme, do kraja stoljeća, dade vidljive rezultate.

Ne upuštajući se u analize mogućih zapadnih ulaganja, koja ni izdaleka ne zadovoljavaju očekivanja istočne Evrope, dio analitičara međunarodnih kretanja zalaže se za jačanje regionalne suradnje. U povezivanju skupina istočnoevropskih zemalja (Mittel-europa, podunavska suradnja, suradnja na jugoistoku Evrope) vide se specifični oblici koji bi mogli dati sami posebni rezultate. Čak se tvrdi da bi ispravno razvijanje takve suradnje otvorilo daleko veće šanse od velikih stranih ulaganja, te da bi se istodobno razvile geostratezijske, gospodarske cjeline koje bi

mogle parirati novom evropskom razvoju. A taj novi evropski razvoj ipak se najvećim dijelom vezuje uz stvaranje jedinstvene Njemačke. Iako to nitko nije javno naglasio, svi oblici evropskih regionalizama zamišljeni su kao preventivno sredstvo njemačkoj penetraciji i kao jamstvo da se male evropske zemlje neće naći nezaštićene pred novim »Drang nach Osten«. U takvoj optici upitno je da li bi, čak i da se jednog dana ostvarc, sve te cjeline mogle zaustaviti njemačku ekonomsku ekspanziju. Da li bi se primjerice, poljsko-čehoslovačka konfederacija, kojoj bi se mogla dodati i Mađarska, mogla othrvati njemačkoj ekonomskoj najezdi? Ili, točnije rečeno, neće li ubrzo doći do velikog natjecanja među istočnoevropskim zemljama za njemačke investicije, kapital, a možda i mogućnost izvoza radne snage i prodaju atraktivnih pogona ili čitavih industrijskih grana?

Zaokupljeni analizom istočnoevropske složene slike i ispunjeni različitim scenarijima, od optimističkoga postupnog prevladavanja kriznog stanja i ulaska u moderno evropsko društvo do najave godinâ nestabilnosti i dubokih socijalnih i nacionalnih nemira u tom turbulentnome dijelu svijeta, znanstvenici okupljeni na ISA-i kao da su zaboravili na veliku zapadnoevropsku integraciju. Godina 1992. nije više imala prizvuk najave stvaranja novog svijeta. Više se spominjala u kontekstu pitanja o tome što će biti s Istočnom Evropom i Sovjetskim Savezom. Naime, očito je da je taj veliki integracijski poduhvat danas u velikoj mjeri pred novim izazovima koji jasno pokazuju da je prošlo vrijeme izoliranog razmatranja zapadnoevropske bogate dvanaestorice, neovisno ili sasvim izvan slike ostale Evrope. Danas kretanja u istočnom »ostatku« Evrope svojom turbulentnošću i žestinom promjena mogu dovesti u pitanje svu novu arhitekturu Zajedničkog tržišta. Raspad sovjetskog imperija u vihoru građanskog rata, mogućnosti istočnoevropskih sukoba, veliki egzodus s Istoka, moguće najave želje nekih dijelova istočnoevropskih zemalja da se vrate u njemački Heimat — sve su to problemi koji mogu relativno brzo utjecati na novu sliku zapadnoevropske integracije. Zbog toga je i ostalo nerazjašnjeno pitanje kojim sredstvima i kojom strategijom misli EEZ djelovati na smanjivanje tih opasnosti.

Potvrđujući da i u sadašnjem i u budućem shvaćanju perspektivā globalne sigurnosti dominira tzv. razvijeni svijet, ISA je znatno manje pozornosti poklonila ostalim dijelovima svijeta. Tzv. nerazvijene zemlje spominjane su marginalno i to u funkciji sukoba velikih sila odnosno njihovog nastojanja da se rješe krizna stanja (Afganistan, Koreja, Bliski istok). Činjenica je, međutim, da je i malo-brojni sastav znanstvenika iz zemalja u razvoju preferirao globalne rasprave, vodeći manje računa o aspektima koji upravo u njihovom (trećem ili četvrtom) svijetu mogu ozbiljno utjecati na perspektive globalne sigurnosti.

Globalna sigurnost bila je više pod utjecajem dramatičnih zbivanja koja su izmijenila sliku odnosā Istok-Zapad i tek je marginalno nadopunjava analizom stanja na rubnim područjima. I tu su, čini se, znanstvenici prihvatili dominirajuće vizure praktične politike. Pitanje je da li su time napravili grešku, koja

već prelazi u naviku. Jer, moglo bi se ustvrditi da upravo sadašnji razvoj, koji akcentira istočnu Evropu, dovodi tzv. treći svijet na rub desinteresa, da će ekonomska situacija u većini tih zemalja dosegnuti razinu beznadnosti i da istodobno lokalni sukobi mogu i dalje ispunjavati glavninu sadržaja političke akcije. U kojoj mjeri to jača perspektive globalne sigurnosti i da li je moguće govoriti o sigurnom svijetu koji se bavi isključivo pitanjima odnosa u razvijenom i razvijenijem svijetu?

Na ovogodišnjoj konvenciji u Washingtonu izvršena je i smjena sjedišta kao i čelnika ISA-e. Umjesto Sveučilišta South Carolina, novo je sjedište u Brigham Young Univerzitetu, a novi izvršni direktor je postao dr. W. Ladd Hollist. Ova bi smjena trebala pomoći održanju pozitivnog kontinuiteta u radu ISA-e i jačanju njezine aktivnosti.

Radovan Vukadinović

